

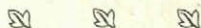

Bij metselwesp van de derde groep staat de bouwkunst op de hoogste trap, ze heeft in ons land maar één vertegenwoordiger, *O. oviventris* Wesm. De Ovale Metselwesp komt op vele plaatsen in ons land voor, ik trof ze bij Breda, Tilburg en Bilthoven en zag ze uit Limburg, Gelderland en Overijsel. Ze bouwt haar nest geheel vrij tegen steenen, maar maakt ook graag gebruik van eenigszins inspringende muurprofielen naast raamkozijnen. Een geheel afgewerkt nest ziet er uit als een leembrok, dat zoo maar ergens in een hoek geklodderd schijnt. Ge vindt zoo'n nest afgebeeld in fig. 9, het bevond zich aan de zonzijde van het huis van den heer HAVERHORST te Breda, die er in jaargang 1911 van „De Natuur” uitvoerig over heeft geschreven. Ik wijs u nog even op de vier leemkluitjes onder het nest, klaarblijkelijk probeersels voor de eerste leemcel. Zoo'n leemklomp vertoont van binnen vele onregelmatig geplaatste larvenkamers, die met snuitkeverlarven geproviandeerd worden. We moeten ons voorstellen, dat de wesp haar eerste larvenkamer in den muurhoek bouwt, de volgende cellen ernaast en er op en dat het heele bouwwerk ten slotte nog eens met leem wordt bepleisterd. De vergrootte afbeelding van zoo'n losgemaakt nest (fig. 10) wijst uit, dat de moederwesp den wand, waartegen ze bouwde, als achterwand voor de larvenkamers heeft gebruikt, wat een belangrijke besparing van arbeid moet zijn.

Twintig jaar geleden zat er zoo'n leemnest tegen den muur naast het vensterkozijn van de leeraarskamer te Breda, iets meer dan manshoog. Het was een uitgelezen plek en het is best mogelijk, dat er dit jaar weer een gebouwd is. Wilt u eens kijken, collega Sloff?

Bilthoven.

B. E. BOUWMAN.

VAN GORKUM NAAR BOMMEL.

Wanneer wij eens snuffelen in de verschenen 38 jaargangen van „De Levende Natuur”, komen wij tot de ontdekking, dat aan Zuid-Limburg, Texel, de vennen van Oisterwijk een behoorlijke aandacht is gewijd. Over het land tusschen de groote rivieren leest men echter weinig; men zou kunnen denken dat deze streek misschien niet belangrijk genoeg is. Onbekend maakt onbemind en daarom is het misschien niet overbodig om eens iets te vertellen, over een tweedaagsche excursie door het land van Altena en de Bommelerwaard. Doel is de aandacht te vestigen op een streek die, zeer zeker, de moeite waard is bekend te worden als landschap en botanisch.

In Maart van dit jaar werd door eenige natuurvrienden besloten om in Mei een voettocht te maken van Gorkum uit. Door omstandigheden werd deze tocht uitgesteld tot Augustus. Wij zagen daarom niet veel van de voorjaarsplanten, doch toch was de indruk volledig genoeg om er een en ander van te vertellen. Hoe wij Haarlemmers op dit idee gekomen waren? Een onzer was veertig jaar geleden z'n loopbaan in dezen streken begonnen en altijd was hem de plantenrijkdom voor den geest gebleven, dien hij daar gezien had. Hij wist zich de plekken waar al dat moois groeide nog wel te herinneren en beloofde ons er te zullen brengen. Begunstigd door prachtig zomerweer gingen wij op een mooien Augustusmorgen naar het Nederlandsche Pisa, of wel Gorkum. In Dordrecht pikten wij nog een oude kennis op die dien dag ook van de partij zou zijn en ook was. In Gorkum was onze eerste kennismaking, de werkelijk scheeve St. Janstoren. Hoe imposant deze ook was, wij gingen meteen door naar het veer van

Sleeuwijk. De overtocht was een verrukking. Die prachtige, breede rivier in de volle zomerzon; wat zou ons land zijn zonder deze groote rivieren?

In Sleeuwijk even op de kaart gekeken, dijk in O. richting volgen, tweeden weg rechts inslaan naar 't Zand. Doch floristen zijn net als kleine kinderen, hier blijven staan, daar terug, dijk rechts beneden, dijk links boven, enz. enz. Zoo ook met ons, nauwlijks op weg of, ho, *Sedum album*, witte sedum en met hier en daar nog bloemen. Het is een plant, die zoo echt aan de groote rivieroeveren hoort.

Tusschen de basaltversterking aan de rivierzijde van den dijk, tusschen de voegen der groote keien, waren heele kussens van deze *Sedum* te vinden, met hier en daar ook weer een vreemde deling voor ons n.l. *Sedum boloniense*, het zachte vetkruid, helaas niet meer in bloei, doch duidelijk te herkennen aan de puntige aanhechting der bladen.

In Kennemerland moeten wij het maar met *Sedum acre*, de muurpeper en met een enkele *Sedum purpurascens*, de Hemelsleutel, doen. De landkant van dien Merwededijk, dat is dus de kant, die geen basaltbedekking heeft, droeg nog een merkwaardigheid voor ons, n.l. prachtige plekken met *Senecio Jacobaea*, *Jacobs kruiskruid*, en wel den vorm met de stralende bloemhoofdjes.

Bij ons in de duinen is het een zeer zeldzaam verschijnsel om *Jacobs kruiskruid* met stralende bloemhoofdjes te vinden en omgekeerd hebben wij het langs den Merwededijk niet anders gezien. Natuurlijk waren wij den tweeden weg rechts al een eind voorbij, voordat er een erg in had. En maar weer terug en langs een landwegje gingen wij het beloofde land in. Het begon goed, stel u voor een dijk met twee paden naar beneden, die zich onder aan den dijk vereenigen tot één pad. In dien driehoek was het of er een tuin aangelegd was, in hoofdzaak van twee plantengroepen, *Jacobs kruiskruid* en *cichorei* = *Cichorium Intybus*. De eene prachtig geel, de andere schitterend blauw. De twee groepen vormden zoo'n harmonieus geheel, dat wij toch nog even vol bewondering bleven staan.

In „Die Pflanzen im Volksaberglauben" van C. Rosenberg, vertelt deze een aardige sage over *Cichorium Intybus*, die, zooals bekend, in Duitschland, Wegwarte heet. In 't kort luidt het verhaal: Een jong meisje zag weenend haar verloofde na, die opgeroepen was om zijn heer te dienen en het land van vijanden te zuiveren.

Als hij dan vraagt of zij op hem wachten wil, tot hij terugkomt, zegt ze weenend:

Eh', ick las das Weinen stehn
Will ick lieber auf die Wegscheid gehn,
Ein Feldblum' dort zu werden.

Zij bleef aan den rand van den weg zeven jaren wachten en was ten laatste bijna een skelet geworden. God erbarmde zich over zooveel lijden en veranderde haar in een blauwe bloem, de Wegwarte. Zij staat er nog en wacht op den terugkeer van haar verloofde. In Vlaanderen draait men de zaak om en zegt, dat het meisje gestraft werd, omdat zij niet op haar verloofde wachtte en een anderen verloofde nam. Ter waarschuwing en tot leering werd zij daarom veranderd in een blauwe bloem en wordt de plant ook nog wel verwenschte juffer genoemd. Een derde sage beweert, dat *Cichorei* planten verwenschte menschen zijn, booze menschen die men uit den weg moest gaan. Vond men een witte *Cichorei* bloem, dan was dit de ziel van een goed mensch, dus zeldzaam. Wie een witte plant vond, moest die plukken en aan zijn stok binden, dan bond hij het geluk aan zich vast. De witte bloem had ook de kracht om naalden en doornen uit de huid te trekken, zij maakten ook de drager onzichtbaar en verbrak alle banden en ketens.

Aldus de verhalen over deze plant in de zestiende eeuw. Wij keken ijverig uit naar witte *Cichorei* bloemen maar zagen er geen, dus bleven wij zichtbaar en konden het geluk niet vastbinden, wat maar goed is ook. Langs het pad dat ons door het weiland naar 't Kraaiveld zou voeren, stonden vrij veel exemplaren van *Euphrasia Odontites*, de roode oogentroost. Ook al een plant die bij ons zelden in zulke aantallen gezien wordt. In het slootje volop bloeiend *Kikkerbeet* en aan den kant de groote egelskop (*Sparganium ramosum*).

Dat Kraaiveld was een oud heerenhuis met vrij oud bosch er om heen. In dat bosch zouden wij zien Heksenkruid (*Circaea lutetiana*), de breedbladige wespenorchis (*Epipactis latifolia*) en aan de rand *Malva moschata*. Onze leider, die ons al dit moois zou laten zien, liep maar door en vroeg tenslotte naar de Roefsche laan. Eenige minuten later waren wij er en dachten nu komt het. Het kwam ook, niet 't Kraaiveld, doch een boer en deze man werd ondervraagd waar of eigenlijk het Kraaiveld was. Hij keek ons aan en wees met z'n hand achter ons op een groot weiland, hetzelfde waar wij doorgewandeld waren. „Neen, dat bedoelen wij niet het heerenhuis met het bosch erom”. „O, minde dat, jao ziede, das afgebroken, zes jaor geleden”.

Bom, de eerste ontgoocheling. Het huis, het bosch, de planten, alles veranderd in vruchtbaar weiland. Nooit hebben wij grondiger afbraak gezien dan van deze buitenplaats. Nu was een stuk van dat weiland bezaaid met klaver en dan daar maar even een kijkje genomen. Tusschen de klaver groeide ten eerste: *Veronica arvensis*, de veldeereprijs, een zeer variabele plant, nu eens en-

kelvoudig, dan weer vertakt, zelfs zodevormend. De bloemen zijn klein, bleekblauw, kort gesteld, in den oksel van duidelijk lancetvormige schutbladen gezeten. De stengel en de bladen zijn zachtharig. Ten tweede *Veronica agrestis*, akkereereprijs met neerliggende alleen aan den top opgerichte stengels, kort gestelde, grofgezaagde bladen, een kleine bloemkroon wel-

foto H. Boling.

Fig. 1. Het Kraaiveld met de *Veronica's*.

ker bovenslip bleekblauw, doch waarvan de drie onderslippen wit zijn. Waar *Veronica agrestis* gevonden wordt, is ook kans op *Veronica polita*, de gladde eereprijs.

Heel spoedig was deze plant gevonden. Het verschil met *V. agrestis* was, dat *V. polita* hartvormig eironde bladen had, welke bovendien veel grover gezaagd waren dan die van *V. agrestis*. Verder waren bij *Ver. polita* breed eironde kelkslippen aanwezig en geheel blauwe bloemen. Ook het mooie glanzende groen van *V. polita*, waaraan deze plant ook haar naam „*polita*” ontleend heeft, was een gemakkelijk herkenningsteeken.

Wij vonden ook een dof groene *Veronica*, bijna net zoo als *V. polita*, doch de stijl was kort net als van *V. agrestis*. Deze stak niet boven den inham der vruchten uit. Wij kwamen uit op *Veronica opaca*, de doffe eereprijs. Dit was toch wel heel prettig, om met levend materiaal, de verschillen te kunnen bekijken en te bespreken. Ook over de *Veronica's* is nog heel wat te praten, zelfs over den naam *Veronica* is al heel wat te doen geweest. Het schijnt al een heel oude plantennaam te zijn naar welks afkomst en beteekenis allerlei gissingen zijn gemaakt. Volgens sommigen is hij saamgetrokken uit *Vera-unica* (planta) = de waarlijk eenige, met zinspeling op de geneeskrachtige eigenschappen van *V. officinalis*. Anderen beweren, dat de naam is ontstaan uit *Vera-una-icon* het eenig ware beeld, dat de H. *Veronica* in den doek

vond, dien zij Jezus ter afdroging van Zijn gelaat gegeven hebbende, met het afdruksel van dat gelaat terug ontving. Nog anderen beschouwen het als een verbastering van *Betonica* of *Vettonica*. Zelfs Plinius heeft het al over *Veronica's* gehad, zoodat deze mooie planten niet over gebrek aan belangstelling te klagen hebben.

Door de Roefsche laan gingen wij verder naar de Roef, een boerderij. Bij die boerderij stond vroeger *Leersia oryzoides*, het rijstgras. De laan was ten einde en geen boerderij, zeker verkeerd geloopt. Dicht bij was een grasmaaier aan het werk en dezen werd naar de boerderij „de Roef” gevraagd. De man vertelde ons, dat de boerderij twee jaar geleden afgebrand was. Dit was nu de tweede maal dat wij ons oriëntatiepunt kwijt waren. Toch stond langs den slootkant nog het rijstgras tot onze vreugde, want dit is toch zeker geen algemeene plant. Het is een flinke, krachtige plant met vrij breede lichtgroene bladen en als de pluim uitgespreid is, is deze ook bleekgroen. Door den laten bloei, Augustus-September, komt de pluim bij ons bijna nooit

geheel uit de bladscheede. Alleen in zeer warme zomers schijnt dit gras zijn vollen wasdom te kunnen krijgen. Dit zal ook een der oorzaken zijn, dat zoo weinig rijp zaad gevormd wordt.

Is de zomer guur, dan blijft de bloeipluim geheel of halverwege in de hoogste bladscheede zitten, waaraan trouwens de tweede naam *Oryza clandestina* = verborgen, aan herinnert. Een

foto H. Botting.

Fig. 2. De Alm bij Almkerk.

plekje bij die afgebrande boerderij liet ons toch nog *Circaea lutetiana* en *Epipactis latifolia* zien, zoodat wij alleen *Malva moschata* niet gevonden hadden. Wel zagen wij in het weiland de aarbeiklaver = *Trifolium fragiferum*, met z'n opgeblazen roodachtige kelk, welke wel iets weg heeft van een aardbei. Ook een plant, die men te vergeefs in onze droge duinen zal zoeken.

Nu ging het door den ouden Appelschen polder door het land van Altena, op Almkerk aan. Wat zijn onze polders toch mooi en vooral deze. Geen auto, die stofwolken opwierp, een stralende zomerzon een echt Hollandsch landschap, wijd, en ongerept het uitzicht of, zooals een onzer zei: „je kan hier zoo lekker ver kijken!” Wij wandelden al maar op den vierkanten toren van Almkerk aan en even voor het dorp zagen wij een boerderij met een boomgaard achter het huis. Niets bijzonders die zijn er wel meer, doch het eigenaardige was dat de boomgaard op een heuvel lag. Bij informatie bleek dat vroeger op dien heuvel het eens zoo machtige kasteel van Altena had gestaan. Das Vergangene kehrt nicht wieder. Alleen de naam was nog overgebleven. Het land heet nog het land van Altena. Wat is er vroeger gebeefd voor de machtige heeren, die eens op deze plek woonden. Nu groeien er lekkere peren en de boer beeft nu misschien alleen nog maar, en dan van woede, als de jongens uit Almkerk z'n peren onderzoeken in den boomgaard, of ze al rijp zijn.

In Almkerk gingen wij wat eten en onze leidsman informeerde er eens naar z'n oude kennissen. Het bleek, dat ze vrijwel alle verdwenen waren gelijk de Altena's. „Dan wordt het jouw tijd ook”, vermaande een der tochtgenooten vriendelijk, doch de ander beweerde voorloopig geen haast te hebben.

Langs den Alm zouden wij verder naar Nieuwendijk wandelen en aldus werd besloten. Die Alm is een toonbeeld van een deftig riviertje. Helder, stroomend water, vol met watergentiaan (*Nymphoides orbiculata*) witte waterlelie en gele plomp. Langs den oever stond *Achillea Ptarmica*, de wilde Bertram, ook al een onbekende in Kennemerland.

Cardamine amara, de bittere waterkers moet er ook groeien, doch deze plant werd niet gevonden, want zij was natuurlijk allang uitgebloeid. Fonteinkruiden waren er ook genoeg in de Alm, o.a. *Potamogeton compressus*, het vlak Fonteinkruid. *Potamogeton perfoliatus*, doorgroeid Fonteinkruid, was wel zeer algemeen en ook *Potamogeton natans*, het drijvend fonteinkruid. Wij waren in Nieuwendijk, voor wij het wisten. Stel u voor een dijk op dien dijk twee rijen huizen, aan elken kant een. Dit drie kwartier lang en u kunt zich een voorstelling maken van Nieuwendijk.

Toch stonden er in de tuintjes heel veel *Oxalis corniculata* (varieteit *purpurea*), de gehoornde klaverzuring. Ook de ouderwetsche *Phlox maculata* met prachtige

paarse bloemtrossen was bijna in elk tuintje te zien. Dit was onze eenige vergoeding voor deze vrij saaien weg en aan het eindelijk bereikte einde stonden wij meteen voor de Bakkerskil, een zijarm van de Biesbosch.

Het karakter van het landschap was meteen veranderd. Riet en water, en wat voor riet. Rietbossen van meer dan 3 meter lang; geen wonder, dat hier dat mooie dekriet vandaan komt. Groote riethoopen langs den weg wezen op een manier van broodwinning in deze streek. Aan den voet van den dijk vonden wij *Lappa major*, de groote klit. Eindelijk zagen wij deze plant voor ons. *Lappa minor*, de kleine klit en *Lappa tomentosa*, de viltige kenden wij reeds op ons duimpje.

Nu kan *Lappa minor* ook behoorlijke, groote bladen krijgen, zoo groot zelfs dat wij ons wel eens afvroegen, zou dit nu toch ook nog *Lappa minor* zijn. Nu wij de groote klit gezien hebben is het verschil veel te duidelijk, om de beide planten te verwarren. De plant maakt een veel forskeren indruk dan *L. minor*. De bladen zijn nog grooter en ook in de bloemhoofdjes is verschil te zien. Nu heeft *Lappa major* de bloemhoofdjes in min of meer platte tuilen, terwijl bij *Lappa minor* de bloemhoofdjes in trossen staan. Ook zijn de bloemhoofdjes bij *L. major* grooter, zoodat de plant een breeden, forsken habitus heeft. De wortel werd vroeger gebruikt

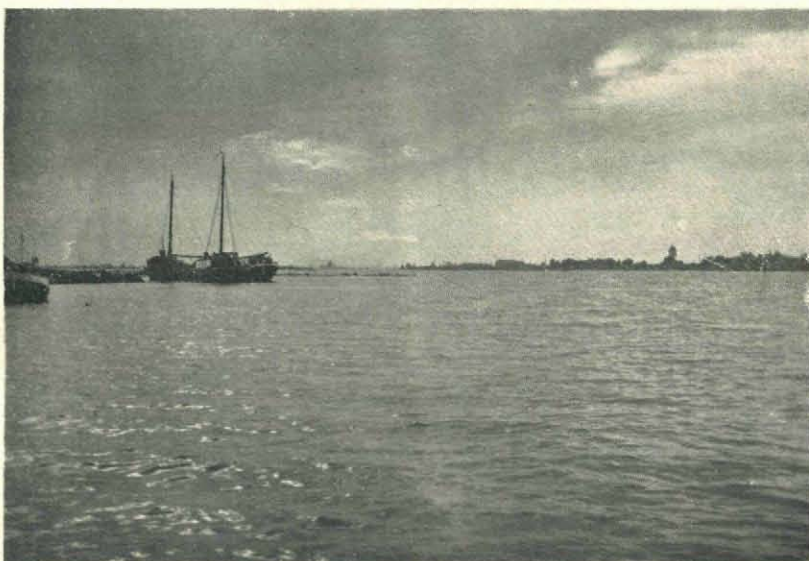

foto H. Botting.

Fig. 3. De Merwede bij Werkendam.

in de geneeskunde, terwijl de rest van de plant een zeer goed middel was om den duivel uit te bannen. Vlak bij deze planten groeide nog een nieuwelings voor ons n.l. *Rumex maximus*. Deze zuring mocht er wezen met haar bladen van ruim een halve meter lengte. Deze soort was sedert lang bekend uit dezen streek en geldt voor bastaard tusschen *Rumex aquaticus*, de paardenzuring en *Rumex Hydrolapathum*, de waterzuring. *Rumex maximus* schijnt altijd steriel te zijn, d.w.z. zij brengt steeds looze zaden voort.

Zoo zoekende en kijkende waren wij den Vrouwenhemel binnengewandeld. Zoo noemde men vroeger Werkendam.

De naam Vrouwenhemel was ontleend aan de volgende eigenaardigheid. Het is de gewoonte in Brabant en ook nog in het land van Altena, dat de vrouwen ijverig medewerkten op het land. In Werkendam nu was dat niet noodig, omdat daar de mannen 's Maandags naar de grienden gingen om hout te kappen en Zaterdag's terug kwamen. Door de waterrijke omgeving was landarbeid voor de vrouwen uitgesloten, zoodat een vrouw gehuwd met een Werkendammer in den hemel was. Of het nog zoo is weet ik niet. In Werkendam verloren wij onzen Dordtenaar, die moest naar huis terug en wij besloten om langs de Merwede naar Gorkum te gaan. Wij hadden de keus tusschen den dijk te volgen of door de grienden langs het water en de kribben. Wij besloten het laatste en vol verwachting gingen wij naar de eerste krib. Voor wij nog de krib op waren, dus tusschen de zomerkade en het water stond *Silva flavescens*, de weide kervel een plant, die langs de Maas groeit en ook langs de Merwede kon groeien. Daarbij groeide ook een lang niet algemeene plant, n.l. *Erucastrum Pollichii* de schijnraket. Dat beloofde wat. Vooraan op de krib groeiden bij tientallen een mooi, fijn astertje, dat zich aandienende als *Aster Tradescanti*. De straalbloempjes waren niet groot, ongeveer 1 c.M., doch de plant was zoo rijk bloeiend, dat de krib een heelen witten zoom ervan had. Hoogstwaarschijnlijk is het een verwilderde sierplant zooals zoovele asters. De naam *Tradescanti* is ontleend aan vader en zoon Tradescant, die hofuinlieden waren bij koning Karel I en koning Karel II. Zij voerden vele nieuwe planten uit Amerika naar Engeland en een van de allerbekendste is wel *Tradescantia virginica*. Er groeiden ook natuurlijk wilgen, meest *Salix viminalis*, de bindwilg. Daartusschen stond *Impatiens noli tangere*, het groote springzaad. Wat een verschil met *Im. parviflora*, het kleine springzaad. Dit nu kenden wij al eenige jaren, in den Haarl. Hout heeft het zelfs den strijd tegen de brandnetels aangebonden, zoo algemeen is deze plant geworden. Het groote springzaad is anders stukken mooier met de groote, gele hangende bloemen welke in een kromme spoor eindigen.

Bij het kleine springzaad is de spoor, waarin het kleine bloempje eindigt, recht. Een echte griendenplant, dat groote springzaad, terwijl het kleine springzaad meer in de bosschen groeit. Er stond ook nog een *Senecio* van ruim 1 meter hoog met niet ingesneden bladen. Die bladen waren lang en smal lancetvormig, terwijl de onderkant wit viltig was. Geen twijfel was toen meer mogelijk, het was *Senecio paludosus*, het moeraskruiskruid, ook al een rivieroeverplant. Wat waren wij blij, niet over den dijk te zijn gegaan. Nu worstelden wij door de grienden en krib op, krib af en kwamen natuurlijk zeer langzaam vooruit. Opeens een schreeuw, u weet wel de bekende, als iemand iets heel bijzonders vindt. Nu, een vond ook iets n.l. een *Cuscuta* op wilg. Daar was geen twijfel mogelijk, het was een *Cuscuta* maar welke? *Cuscuta europaea*, het groote warkruid was het niet want die moest roode stengels en roodachtige bloemen hebben. Deze had oranjegele stengels en groote witte bloemen, terwijl de vruchten gesloten bleven en bolrond waren. Zooals bekend is woekert het groot warkruid op brandnetels, hop, kruldistel enz. terwijl deze parasiteerde op wilg. Nu kwam deze *Cuscuta* niet hooger dan 60 à 80 c.M., terwijl de wilgen (*Salix viminalis*) meer dan twee meter hoog waren. Nergens ging de plant hooger en wanneer wij langs den dijk naar Gorkum waren gegaan hadden wij niets gezien.

(Wordt vervolgd).

H. BOTING.